



EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání



| | |
|----------------------------|---|
| Název projektu | Rozvoj vzdělávání na Slezské univerzitě v Opavě |
| Registrační číslo projektu | CZ.02.2.69/0.0./0.0/16_015/0002400 |

Úvod do teorie a praxe překladu

Distanční studijní text

Daniel Jedlička

Opava 2019



**SLEZSKÁ
UNIVERZITA**
FILOZOFICKO-
PŘÍRODOVĚDECKÁ
FAKULTA V OPAVĚ

Obor: 0231 Osvojování si jazyka

Klíčová slova: translation, translation studies, translation market, computer-aided translation, CAT

Anotace: Kurz Úvod do teorie a praxe překladu objasňuje základní teoretické principy překladu, představuje různé překladatelské přístupy a metody, poukazuje na různá úskalí práce překladatele a jejich možná řešení. Kurz dále nastiňuje, jak funguje současný trh s překlady a jak lze v tomto vysoce konkurenční prostředí uplatnit předkládané poznatky. Stranou nejsou ponechány ani aktuální počítačové technologie pro podporu překladu: představena jsou mj. konkrétní softwarová řešení z oblasti CAT (*Computer-Aided Translation*) včetně automatického překladu.

Autor: **Mgr. Daniel Jedlička, M.A.**

Obsah

| | |
|--|----|
| ÚVODEM..... | 5 |
| RYCHLÝ NÁHLED STUDIJNÍ OPORY..... | 6 |
| 1 ZÁKLADNÍ POJMY..... | 7 |
| 1.1 Co je překlad..... | 8 |
| 1.2 Kulturní a společenský význam překladu..... | 8 |
| 1.3 Druhy překladu..... | 9 |
| 1.4 Překlad a tlumočení..... | 10 |
| 1.4.1 Druhy tlumočení..... | 11 |
| 2 NÁSTIN TEORIE PŘEKLADU..... | 13 |
| 2.1 Translatologie..... | 14 |
| 2.2 Teoretické přístupy k překladu..... | 14 |
| 2.3 Základní výzvy, problémy a úskalí překladu..... | 15 |
| 2.3.1 Přeložitelnost..... | 15 |
| 2.3.2 Ekvivalence..... | 16 |
| 2.3.3 Informační ztráta a zisk..... | 18 |
| 3 PŘEKLAD V PRAXI..... | 21 |
| 3.1 Současný překladatelský trh a jeho výzvy..... | 22 |
| 3.1.1 Překlad jako produkt..... | 22 |
| 3.1.2 Čas jako určující faktor..... | 23 |
| 3.1.3 Jak funguje překladatelský trh..... | 24 |
| 3.2 Překladatelské profesní organizace..... | 26 |
| 4 PŘEKLADATEL A TERMINOLOGIE..... | 28 |
| 4.1 Terminologické zázemí překladatele..... | 29 |
| 4.1.1 Slovníky..... | 29 |
| 4.1.2 Online terminologické databáze..... | 32 |
| 4.1.3 Jazykové korpusy..... | 33 |
| 5 POČÍTAČOVÉ TECHNOLOGIE PRO PODPORU PŘEKLADU (CAT)..... | 35 |
| 5.1 Počítačem podporovaný překlad..... | 36 |
| 5.1.1 Automatický překlad..... | 36 |
| 5.1.2 Nástroje s překladovou pamětí..... | 37 |
| 5.2 Přehled nejpoužívanějších CAT nástrojů..... | 40 |

| | |
|-------------------------------|----|
| LITERATURA | 43 |
| ODKAZ NA ONLINE LMS KURZ..... | 44 |
| SHRNUTÍ STUDIJNÍ OPORY | 45 |
| PŘEHLED DOSTUPNÝCH IKON..... | 46 |

ÚVODEM

Tato studijní opora je určena studentům bakalářského studijního programu Angličtina pro odbornou praxi jako podpůrný studijní materiál ke kurzu Úvod do teorie a praxe překladu.

Studijní opora obsahuje:

- teoretický základ probíraného tématu s konkrétními příklady,
- definice probíraných pojmů,
- kontrolní otázky a samostatné úkoly,
- seznam použité literatury,
- odkaz na online LMS kurz.

Student nastuduje dané téma, zodpoví kontrolní otázky a vypracuje případné samostatné úkoly.

RYCHLÝ NÁHLED STUDIJNÍ OPORY

Kurz je koncipován tak, aby se student po jeho absolvování orientoval v základech teorie a praxe překlada. Tato studijní opora osvětluje základní pojmy a koncepty související s překladatelstvím, představuje translatologii jakožto vědeckou disciplínu zabývající se různými aspekty překlada, nastiňuje historický vývoj teoretických přístupů k překlada a zmiňuje některé typické problémy, jež provázejí převod textu z jednoho jazyka do druhého.

Student se také dozví o fungování současného trhu s překlady, tedy prostředí, v němž se přeložený text stává produktem a kde musí kromě jazykových předpokladů splňovat také představy a očekávání klienta. Proto zařazujeme několik praktických informací, jak se v takovém prostředí dobře zorientovat a jak odpovědět na jeho výzvy a profesní nároky. Stranou nejsou ponechány ani nástroje a technologické zázemí, jež má překladatel pro svou práci k dispozici a jež mu pomáhají v dnešní konkurenci obstát. Po nastudování opory a vypracování samostatných úkolů získá student přehled o různých užitečných terminologických zdrojích a bude mít konkrétní představu o možnostech využití podpůrného počítačového softwaru.

1 ZÁKLADNÍ POJMY

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY



V první kapitole si představíme základní pojmy a koncepty související s oblastí překladu a překladatelství. V hrubých rysech je zde také nastíněna oblast tlumočení jakožto specifická odnož překladatelské práce, poněvadž se v této studijní opoře tlumočením již dále podrobněji nezabýváme.

CÍLE KAPITOLY



V této kapitole se dozvíte:

- co je překlad;
 - jaký je jeho kulturní a společenský význam;
 - jaké druhy překladu rozlišujeme;
 - jaký je rozdíl mezi překladem a tlumočením;
 - jaké druhy tlumočení rozlišujeme.
-

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY



překlad, tlumočení, překladatel, tlumočnick, zdrojový jazyk, cílový jazyk, lokalizace, internacionalizace

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU



90 minut

1.1 Co je překlad

V širším slova smyslu můžeme překlad chápat jako převod textového komunikátu

- a) mezi dvěma odlišnými jazyky (překlad **interlingvální**),
- b) mezi dvěma odlišnými podobami téhož jazyka (např. moderní převyprávění díla původně napsaného starší formou jazyka; překlad **intra lingvální**), nebo
- c) mezi dvěma odlišnými znakovými systémy (např. filmová adaptace literárního textu; překlad **intersemiotický**)

Pro účely této studijní opory budeme o překladu hovořit v užším pojetí překladu interlingválního, budeme jej tedy chápat jako převedení textu z jednoho jazyka do jazyka jiného. Jazyk původního textu označujeme jako jazyk **zdrojový** (*source language*, budeme ho označovat jako *L1*), přeložený text je zaznamenán v jazyce **cílovém** (*target language*; *L2*).

1.2 Kulturní a společenský význam překladu

Překlad má neoddiskutovatelný **praktický význam**: získáváme pomocí něj informace, jeho prostřednictvím si přes hranice jazyků vyměňujeme poznatky. Přínosy překladatelské činnosti pro lidskou společnost jsou však mnohem širší. Pojďme se v krátké historické retrospektivě podívat na některé z nich:

- Už v období starověku se překlad stal jedním z nástrojů kulturní a civilizační výměny, a to zejména v oblasti organizace státu, obchodu a práva.
- Velká část literární tvorby ve starém Římě byla založena na překladech a adaptacích řeckých látek a námětů. Řecké předlohy měly také klíčový význam pro rozvoj římského řečnictví (rétoriky).
- Překlady Bible měly zásadní význam pro šíření křesťanství.
- Překlady Aristotelových filozofických spisů významně ovlivnily rozvoj hlavního filozofického směru středověku, tzv. scholastiky, a podílely se na formování křesťanské teologie a filozofie.
- V období vzniku literatur psaných v národních jazycích (cca 12. až 15. století n. l.) se překladatelská činnost stala významným hybatelem a inspirátorem domácí slovesné tvorby v řadě evropských zemí.
- Podobně důležitou roli sehrály překlady a adaptace jinojazyčných předloh v období evropských národních obrození (18. až 19. století). Nešlo přitom jen o překlady literárních děl, ale také různých odborných příruček, gramatik, slovníků, encyklopedií apod.

1.3 Druhy překladu

Z hlediska druhu a funkce rozlišujeme dva základní typy překladu: **umělecký** a **neumělecký**. V případě prvního z nich jde v překladatelském procesu nejen o přenos informací, ale i o zprostředkování estetických hodnot originálu. Naopak k požadavkům překladu neuměleckého se řadí především přesnost, věcná správnost, zachování jazykového stylu a dodržení původní funkce textu.

Neumělecký překlad se v překladatelské praxi obvykle dělí na **běžný** a **odborný**. K běžnému překladu jsou předkládány primárně texty prostěsdělovacího, publicistického a někdy administrativního stylu (korespondence, zprávy, běžná oznámení, ne odborné články ad.). Na druhé straně odborný překlad si vyžadují texty zatížené oborovou terminologií či specifickým jazykovým stylem; ze strany překladatele se zde předpokládá znalost konkrétního oboru i předchozí zkušenost s příslušnými typy textu.

K nejběžnějším druhům odborného překladu patří překlad:

- právní (legislativní)
- administrativní (texty související s výkonem veřejné správy)
- ekonomický (zde další dělení dle oborů: bankovníctví, finance, účetnictví, marketing ad.)
- technický (zde další dělení dle oborů: strojírenství, stavebnictví, informační technologie, chemie ad.)
- lékařský

V agenturní praxi se používá dělení překladu na **aktivní** a **pasivní**. Jde o rozlišení z hlediska zdrojového a cílového jazyka. O aktivním překladu hovoříme v případě, že cílovým jazykem je jazyk cizí; naopak pasivní překlad obnáší převedení textu z cizího jazyka do jazyka rodného. V českém prostředí je tedy překlad z češtiny do angličtiny překladem aktivním, z angličtiny do češtiny překladem pasivním. Aktivní překlad je obecně považován za náročnější, proto za něj někdy bývá účtována vyšší cena.

Zcela specifický typ překladu představuje tzv. překlad **informativní** (*rough translation*). Jde o rychle vypracovaný, hrubý a nedokonalý překlad, jehož cílem je zprostředkovat smysl původního textu a informace v něm obsažené. Informativní překlad je levnější a pořizuje se např. tam, kde zadavateli jde pouze o získání informací a jazyková/stylistická stránka je pro něj podružná, popřípadě v situacích, kdy je třeba rozhodnout, zda je originální text dostatečně přínosný a zda má smysl investovat do jeho kvalitního překladu.

Zvláštní oblast (a také významnou část současného překladatelského trhu) tvoří **překlad počítačového softwaru** (*software translation*) – přesněji, jeho grafického rozhraní, pomocí něž daný program komunikuje s uživatelem. Významným motorem této oblasti je globální charakter informačních technologií (IT) a celosvětová působnost softwarových společností. Dominovala-li ještě v 90. letech minulého století na poli IT angličtina, dnes

se firmy běžně snaží uvádět své programy či počítačové hry i v lokálních jazycích, poně-
vadž jim to přináší konkurenční výhodu, větší podíl na trhu a potažmo zisk.

V oblasti překladu počítačového softwaru rozlišujeme dva základní typy:

- **lokalizace** (*localization*) je adaptace softwaru pro dané lokální prostředí. Ta zahrnuje jednak překlad všech textových součástí programu (nabídek, pokynů, oznámení, chybových hlášení, nápovědy apod.), jednak adaptaci různých součástí programu podle místních zvyklostí: např. formát data a času, číselné formáty, typografické konvence apod.
- **internacionalizace** (*internationalization*) je kompletní příprava softwarového produktu pro cílový trh. Ta kromě jazykové a funkční lokalizace zahrnuje i zohlednění různých místních specifik a norem (např. kulturních, etnických, estetických, genderových, právních apod.), jež mohou mít vliv na prodej produktu v dané zemi.

1.4 Překlad a tlumočení

Přestože se někdy slovem **překlad** (*translation*) označuje také převedení mluveného – tj. nikoli písemného – komunikátu, pro označení tohoto druhu činnosti preferujeme vhodnější termín **tlumočení** (*interpreting*). Překlad tedy zhotovuje **překladatel** (*translator*), zatímco převodem mluveného slova se zabývá **tlumočník** (*interpreter*). Tyto pojmy nezaměňujte.

Výše uvedené terminologické rozlišení dává dobrý smysl, neboť se jedná o činnosti v leccem zásadně odlišné:

- Překlad obvykle vzniká v delším časovém horizontu a jeho výsledek je často určen k publikaci, uchování či nějaké formě dalšího zpracování. Z toho vyplývají celkově přísnější nároky na přesnost a celkovou kvalitu výsledného komunikátu.
- Naproti tomu tlumočený komunikát vzniká v těsné blízkosti vzniku originální promluvy, a je tedy do značné míry spontánní a nepřipravený. Prostor pro volbu konkrétní formulace v L2 i pro nápravu případných chyb je zde mnohem menší a tlumočník má jen minimální možnost získat ke svému výtvoru zpětnou vazbu – z toho vyplývá větší riziko nepřesností a omylů, ale vzhledem k povaze tlumočnické práce také vyšší míra tolerance k nim.
- Dalším rozdílem je časový odstup mezi vznikem výsledného komunikátu v L2 a jeho recepcí ze strany příjemce. Zatímco tlumočený komunikát je obvykle příjemcem recepován v okamžiku svého vzniku, odstup mezi pořízením písemného překladu a jeho recepcí může být i značný. Z toho plyne možnost vnímat překlad písemného komunikátu ve zpětném pohledu, přehodnocovat jeho věcnou i jazykovou stránku, nahlížet na něj prizmatem historické zkušenosti.

1.4.1 DRUHY TLUMOČENÍ

Tlumočení dělíme na **simultánní** a **konsekutivní**.

Náročnější disciplínou je tlumočení simultánní, kdy tlumočnický hovoří prakticky zároveň s řečníkem: věta bývá do L2 tlumočena ještě před dokončením její formulace v L1. S tímto druhem tlumočení se nejčastěji setkáváme na mezinárodních vědeckých konferencích a sympoziích, politických summitech, slavnostních společenských večerech apod. Používá se zde tlumočnická technika, obvykle včetně speciálních tlumočnických kabin – proto se simultánní tlumočení někdy označuje jako tlumočení **kabinové**. Tlumočené sdělení je přenášeno účastníkům akce diskrétně do sluchátek, často v několika jazycích současně.

Realizaci simultánní tlumočení může značně zkomplikovat situace, kdy se na pódiu střídají řečníci hovořící různými jazyky. V takovém případě by tlumočnický pověřený tlumočením do konkrétního L2 musel aktivně ovládat několik různých L1, což není realistické. Z tohoto důvodu se používá metoda nazývaná **pilotáž** (*relay interpreting*, popř. též *indirect interpreting*). Jak to funguje? Jazyk, jemuž rozumí všichni členové tlumočnického týmu, je zvolen jako tzv. **pilotní jazyk** (*relay language*). Projev mluvčího v konkrétním zdrojovém jazyce je nejprve přeložen do jazyka pilotního členem týmu, jenž danému L1 rozumí. Ostatní tlumočníci pak sdělení z pilotního jazyka překládají do svých konkrétních L2.

Pro názornost si uveďme příklad. Na mezinárodní konferenci pořádané v Praze vystupují řečníci hovořící anglicky, španělsky, německy a česky. Tlumočnický tým si jako pilotní jazyk zvolí češtinu. Při vystoupení německého řečníka tlumočnický tým do němčiny nejprve přeloží projev do češtiny, z níž pak ostatní členové týmu překládají do francouzštiny, ruštiny, polštiny atd. Analogickým způsobem se postupuje i u dalších řečníků.

Pilotáž s sebou samozřejmě nese vyšší riziko významových posunů, k nimž může dojít nejprve při převodu do pilotního jazyka a následně ještě i při tlumočení do jazyka cílového.

V situacích, kde je potřeba simultánně tlumočit pro jednoho účastníka či velmi malou skupinku posluchačů, se používá varianta nazývaná **šušotáž** (z francouzského *chuchotage*; anglicky též *whispered interpreting*) neboli tlumočení šeptem. Má jen omezené použití. Nevyužívá se při něm žádná technika: tlumočnický předává sdělení šeptem či polohlasem. Není proto vhodné pro simultánní tlumočení do více jazyků současně ani pro akce, kde by takováto forma byla příliš rušivá.

Při konsekutivním (tj. následném) tlumočení se řečník a jeho tlumočnický střídají po krátkých úsecích. Délka takového úseku není nijak stanovena, zpravidla však nejde o více než několik vět – řečník musí respektovat tlumočnickovu paměťovou kapacitu. Často mezi nimi probíhá nenápadná signalizace formou očního kontaktu. Konsekutivní tlumočení se používá při obchodních schůzkách a jednáních se zahraničními partnery, exkurzích do mezinárodních výrobních provozů, turistických prohlídkách apod.



DEFINICE

Překlad – převod textového komunikátu ze zdrojového jazyka (*source language*) do jazyka cílového (*target language*).

Tlumočení – převod mluveného komunikátu v reálném čase ze zdrojového jazyka do jazyka cílového, někdy prostřednictvím tzv. pilotního jazyka (*relay language*).

Lokalizace – druh překladu počítačového softwaru spočívající v jazykové a funkční adaptaci uživatelského rozhraní programu pro konkrétní lokální prostředí.



OTÁZKY

1. Vysvětlete základní rozdíly mezi překladem a tlumočením.
 2. Vysvětlete základní rozdíly mezi překladem uměleckým a neuměleckým.
 3. Vysvětlete základní rozdíly mezi překladem odborným a neodborným. Uveďte nejběžnější typy odborného překladu.
 4. Vysvětlete rozdíl mezi překladem aktivním a pasivním.
 5. Vysvětlete rozdíl mezi lokalizací a internacionalizací.
 6. Vysvětlete rozdíl mezi simultánním a konsekutivním tlumočením.
-



SHRNUTÍ KAPITOLY

V této kapitole jsme si představili základní pojmy, koncepty a definice související s oblastí překladu a překladatelství. V historické perspektivě jsme nastínili kulturní a společenský význam překladu a jeho přínosy pro rozvoj lidské civilizace a poznání. Z různých úhlů pohledu jsme definovali jednotlivé běžně rozlišované typy překladu a v hrubých rysech jsme představili oblast tlumočení jakožto specifickou odnož překladatelské práce.

2 NÁSTIN TEORIE PŘEKLADU

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY



Druhá kapitola shrnuje základní poznatky v oblasti teorie překladu. Představuje translatologii jakožto vědeckou disciplínu a naznačuje, jak se v průběhu historie vyvíjely teoretické přístupy k problematice překladu. Zmiňuje se o úskalích, na něž překladatel při své práci běžně naráží, a vysvětluje klíčové pojmy, jako je ekvivalence, přeložitelnost, informační ztráta a zisk.

CÍLE KAPITOLY



V této kapitole se dozvíte:

- co je translatologie a jaké si klade úkoly;
 - o vývoji teoretických přístupů k problematice překladu;
 - jaká obecná úskalí a výzvy překladatelská práce přináší.
-

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY



translatologie, teorie překladu, přeložitelnost, ekvivalence, informační ztráta, informační zisk

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU



90 minut

2.1 Translatologie

Teoretická vědní disciplína zabývající se zkoumáním v oblasti překladu a tlumočení se nazývá **translatologie** (*translation studies*). Jde o poměrně mladou disciplínu. Zatímco historie překladatelské praxe sahá až do období starověku (potřeba překladu vznikla zejména díky postupnému rozvoji kontaktů mezi civilizacemi a kulturami), překladatelskou teorií se lidstvo začalo vědecky a systematicky zabývat až od poloviny 20. století.

K významným teoretikům překladu patří například Eugene Nida, Peter Newmark, Susan Bassnett, Jiří Levý, Anton Popovič, Gideon Toury ad.

Protože výsledkem překladového procesu je realizace původního textového komunikátu nejen v odlišném jazykovém prostředí, ale často také v jiném prostředí kulturním, je translatologie mezioborovou disciplínou. Jako taková vstřebává poznatky z oblasti lingvistiky, literární vědy, sémiotiky, teorie komunikace, kulturní antropologie, historie ad.

Při studiu překladu a jeho vzniku se translatologie neomezuje na žádné konkrétní typy textů.

Translatologie si klade za cíl plnit tři základní úkoly:

- identifikovat a analyzovat konkrétní úskalí, jež vyvstávají v průběhu překladového procesu a jež tento proces komplikují;
- identifikovat a analyzovat jazykové, kulturní, historické, estetické a další faktory, jež je třeba při tvorbě překladu zohlednit;
- popsat možné překladatelské postupy a metody a doporučit ty, jež jsou v konkrétních případech vhodné pro dosažení adekvátního výsledku a účinku.

Je důležité si pamatovat, že translatologie je především teoretickou disciplínou: přestože své hypotézy a závěry často formuluje na základě analýzy a hodnocení konkrétních překladových výstupů (přeložených textů), jejím primárním cílem není naučit překladatele překládat. Tuto dovednost lze získat jen praxí a postupným získáváním zkušeností; translatologie zde však nabízí pomocnou ruku v podobě teoretického zázemí a analytického aparátu.

2.2 Teoretické přístupy k překladu

V průběhu dějin se teoretické pohledy na překlad samozřejmě vyvíjely. Už v historických dobách se však vyprofilovaly dvě základní (a protichůdné) tendence, jak k překladu přistupovat:

Starší tendenci představuje tzv. překlad **doslovný (filologický)**, jenž se snaží být po jazykové stránce co nejvěrnější originálu – někdy ovšem za cenu toho, že některé pasáže zní v cílovém jazyce nesrozumitelně či nepřirozeně a že zpod výsledného textu „prosvítají“ struktury a vazby zdrojového jazyka. Tento přístup má kořeny v tradici biblického

překladu, kde byla doslovnost částečně motivována úctou k posvátnému textu. Dalším důvodem byla samozřejmě tehdejší nízká úroveň jazykovědného poznání, malé povědomí o rozdílech mezi jazyky a naivní představa, že text lze překládat mechanicky stylem „slovo za slovo“.

Opačnou tendencí je tzv. překlad **volný (adaptační)**, který se snaží zachovat informační hodnotu originálního textu, vystihnout jeho „ducha“, neodchýlit se zásadně od jeho stylu a funkce. Jinými slovy: volný překlad respektuje v první řadě pravidla a prostředí cílového jazyka a méně přihlíží ke konkrétnímu jazykovému ztvárnění zdrojového textu v L1. Usiluje o to, aby přeložený text působil v cílovém jazyce a prostředí maximálně přirozeně. Principy volného překladu formuloval již v antických dobách Marcus Tullius Cicero, v praxi se však tento přístup rozvinul v podstatě až v novověku.

V rámci jednotlivých teorií předkládaných různými teoretiky překladu v průběhu historie byly akcentovány různé aspekty, východiska a požadavky. U moderních translatologických teorií lze vysledovat několik společných prvků:

- V podstatě všechny moderní teorie překladu se v nějaké míře zabývají problémy, jako je ekvivalence, korespondence, přesnost, posun významu, přeložitelnost.
- Z lingvistických aspektů je kromě významové (sémantické) roviny sledována také rovina funkční, pragmatická a stylová.
- Za dominantní přístup je považován adaptační překlad.

2.3 Základní výzvy, problémy a úskalí překladu

2.3.1 PŘELOŽITELNOST

Jedním z aspektů, jimiž se teoretikové překladu zabývají zhruba od počátku 19. století, je tzv. **přeložitelnost** (*translatability*) textu. Můžeme si ji definovat jako míru proveditelnosti překladu, popřípadě jako míru úspěchu, s níž lze originální text adekvátně převést do jazyka cílového.

K otázce přeložitelnosti teoretikové tradičně přistupovali ze dvou zásadně odlišných stanovisek:

Tzv. **univerzalistický pohled** vychází z předpokladu, že jazyky mají v zásadě stejnou vnitřní strukturu a odlišují se jen na povrchu. Důkazem toho má být existence tzv. **jazykových univerzálií** (*linguistic universals*) – prvků a struktur, jež jsou společné všem jazykům nebo minimálně většině jazyků. Za jazykové univerzálie lze považovat např. skutečnost, že všechny jazyky mají samohlásky a souhlásky nebo že ve všech jazycích najdeme podstatná jména a slovesa. Teorie přeložitelnosti založené na univerzalistickém pohledu tedy tvrdí, že **překlad je vždy možný**: stačí překonat „povrchové rozdíly“ mezi

jazykem zdrojovým a jazykem cílovým; jinými slovy, že stačí nalézt příslušné strukturní analogie mezi L1 a L2 a podle nich zdrojový text převést.

Opačný úhel pohledu představuje tzv. **monadistický pohled**, jenž tvrdí, že jednotlivá jazyková společenství interpretují realitu odlišným způsobem, tudíž že analogické jazykové struktury mohou v různých jazycích odpovídat poněkud jiným úsekům reality. Jazyky jsou také vždy produktem určité kultury a společnosti, jejíž jedinečný způsob uvažování reflektují, a samozřejmě procházejí různým dějinným vývojem. Z tohoto důvodu je **skutečný překlad vždy nemožný** a to, co jsme si zvykli nazývat překladem, je jen více či méně povedenou odvozeninou založenou na podobnosti či analogii.

Novější úhel pohledu na přeložitelnost přinesl ve 2. polovině 20. století francouzský **dekonstruktivismus**. Ten popírá existenci společných, „hloubkových“ jazykových struktur (odmítá tedy univerzalistický pohled), zároveň však také přestává vidět problém v odvozenosti překladu a v jeho údajné „nedokonalosti“ vůči originálu (čímž odmítá i pohled monadistický). V postmoderním chápání není jazyk pouhou formou zprostředkující významy a odrážející realitu: je autonomní entitou, jež odkazuje sama k sobě. Translatologické teorie vycházející z takového pojetí chápou překládání jako proces, v jehož průběhu cílový jazyk působí na významové struktury originálu a neustále je modifikuje. Přeložený text tedy není pouhou druhotnou odvozeninou původního textu, nýbrž svébytným dílem, jehož prostřednictvím zpětně vnímáme dílo originální. Jinými slovy: díky překladu se nám mohou zjevovat některé významy originálního díla.

2.3.2 EKVIVALENCE

Dalším ústředním pojmem řady translatologických teorií (zejména těch, jež vycházejí primárně z lingvistického pojetí) je **ekvivalence**. V konkrétním pojetí ekvivalence se různé teorie liší a ohledně přesného významu tohoto pojmu dosud neexistuje shoda.

V nejširším slova smyslu ji můžeme definovat jako vztah významové či funkční podobnosti mezi jazykovou jednotkou textu v L1 a odpovídající jednotkou v L2.

Pojetí ekvivalence existuje v translatologii několik, my si zde krátce představíme jedno z tradičních. Americký lingvista Eugene Nida rozlišuje dva základní typy:

- **ekvivalence formální**: jazyková jednotka v L1 formálně a významově odpovídá jazykové jednotce v L2. Snaha o dosažení formální ekvivalence charakterizuje starší teoretické přístupy k překladu, jejím typickým výsledkem je doslovný (filologický) překlad.
- **ekvivalence dynamická**: překladatelem zvolený ekvivalent v L2 zachovává účinek či funkci příslušné předlohy v L1. V rámci dynamické ekvivalence pak můžeme podrobněji rozlišit ekvivalenci **funkční** (překladové řešení plní stejnou funkci jako originál, bez ohledu na použité jazykové prostředky) a ekvivalenci **pragmatickou** (překlad zachovává autorem zamýšlený záměr textu; překlad vy-

volává stejný účinek na čtenáře). Dynamickou ekvivalenci preferují modernější překladatelské přístupy, jejím typickým výsledkem je volný (adaptační) překlad.

Vztah ekvivalence lze sledovat a hodnotit na všech jazykových rovinách (fonologické, morfologické, lexikální, syntaktické, textové, pragmatické, komunikační). V důsledku rozdílů mezi jazyky je i u typologicky podobných jazyků objektivně nemožné dosáhnout ekvivalence na všech těchto úrovních zároveň, překladatel je tedy nucen se rozhodnout, u kterých jazykových prvků ekvivalenci „obětuje“ ve prospěch prvků jiných, pro výsledek důležitějších. K nejčastějším kompromisům dochází v oblasti formální ekvivalence. Například zachování korespondence na fonologické a morfologické rovině nepatří k překladatelským prioritám a s výjimkou překladu uměleckých textů (kde se hlásková, rytmická či slovotvorná kvalita může podílet na významu, resp. estetickému účinku díla) se k nim v dnešní praxi obvykle nepřihlíží.

Ale ani v rámci jediné roviny nemusí být cesta k dosažení formální ekvivalence přímočará. Uveďme si dva názorné příklady, kde jazyková realita češtiny a angličtiny znesnadňuje úkol zajištění ekvivalence na lexikální úrovni:

| anglický výraz | český překlad | český výraz | anglický překlad |
|----------------|---------------|-------------|------------------|
| hat | čepice | les | wood |
| | klobouk | | forest |

Anglické slovo *hat* se sice do češtiny běžně překládá jako *klobouk*, anglický výraz však má širší referenční rozsah než tento jeho český protějšek – podle konkrétního typu pokrývky hlavy označí Angličan slovem *hat* jak klobouk, tak i to, co bychom u nás nazvali spíše *čepicí*. Podobně při překladu českého slova *les* se musíme rozhodnout pro jeden z jeho významově užších anglických protějšků, *wood* nebo *forest*. Je zjevné, že při volbě konkrétního ekvivalentu v L2 musí překladatel přihlédnout ke kontextu (o jaký typ pokrývky hlavy se přesně v textu jedná; jak rozsáhlý je les, o němž se v textu hovoří). Komplikace samozřejmě nastává tam, kde tento kontext není z díla patrný.

Specifický problém představují situace, kdy daný pojem v L1 nemá odpovídající ekvivalent v L2 proto, že pojmem označovaný jev v kultuře cílového jazyka prostě neexistuje. Klasickým příkladem jsou různé rostlinné a živočišné druhy, jež jsou pro jistou oblast typické, v jiném civilizačním okruhu však nemusí být vůbec známy a přesný pojmový ekvivalent v L2 nemusí být k dispozici. Překladatel se v takovém případě zpravidla uchyluje k nejbližším, druhově podobným místním alternativám – lexikální ekvivalence a pojmová přesnost zde ustupují potřebě čtenářské srozumitelnosti.

Ovšem ani prokazatelná existence ekvivalentní jazykové jednotky s korespondujícím významem či funkcí není zárukou dobrého překladu. Uveďme si ještě jeden příklad, tentokrát z oblasti syntaxe. V polštině představuje jednu z běžných syntaktických konstrukcí přechodník. Ten samozřejmě existuje i v češtině, problém je ovšem v tom, že v naší mateřštině jde o silně příznakovou vazbu působící velmi archaicky a knižně, zatímco v polštině přechodník tento příznak nemá. Zachování všech přechodníkových vazeb při

převodu současného textu z polštiny do češtiny (ve snaze o formální ekvivalenci) by tedy bylo vyloženo chybnou strategií, neboť takovýto překlad by zásadně změnil styl textu.

V případě uměleckého překladu často řešíme problém ekvivalence použitých uměleckých prostředků: jak už jsme si řekli v úvodní kapitole, umělecký překlad musí adekvátně převádět i estetický účinek díla, jehož je dosahováno právě prostřednictvím použitých uměleckých prostředků. Zatímco v oblasti tzv. figur a tropů (jako je metafora, personifikace, oxymóron ad.) jsou problémy relativně snadno řešitelné, neboť lidská obraznost a představivost vychází i přes kulturní rozdíly víceméně ze stejných principů, u formálních prostředků, jako je rým, asonance či aliterace, může nastat problém. Například v angličtině existuje silná tradice použití aliterace, která ve staroanglické literatuře představovala dominantní zvukový prostředek. (Tuto historickou tendenci můžeme dodnes sledovat i v anglické frazeologii, např. *safe and sound, hale and hearty, it works wonders, labour of love* apod.). V jazycích, kde aliterace není takto silně pocíťována, bude čtenář o tuto zvukovou stránku textu nutně ochuzen.

Všechny výše uvedené příklady jen ilustrují, že opuštění původně úzkého pojetí ekvivalence jakožto ekvivalence formální bylo zcela logickým vyústěním našeho poznání v oblasti překladu.

2.3.3 INFORMAČNÍ ZTRÁTA A ZISK

Protože dominantní přístup dnes představuje volný čili adaptační překlad vycházející z dynamického pojetí ekvivalence (viz výše), v průběhu překladového procesu celkem přirozeně dochází k určitým posunům. Ty lze zobecnit do dvou typů:

- **informační ztráta** (*undertranslation*): jakýkoli posun – významový, pojmový, stylový apod. – způsobující, že přeložený text v L2 obsahuje méně informací než původní text v L1.
- **informační zisk** (*overtranslation*): jakýkoli posun způsobující, že cílový text podává více informací než text zdrojový.

Informační ztrátu představují nejen vědomě či nevědomě vynechané faktické informace, ale také např. záměna slov za slova s širším významem (*ale* → *pivo*), náhrada produktového jména jménem obecným (*buy some Tupperware* → *koupit plastové nádoby; botasky* → *trainers*), ztráta stylového příznaku (*v té svojí káře* → *in his car*) apod. Informační ztráta nemusí být vždy způsobena nepozorností, neznalostí či nekompetencí překladatele: často bývá výsledkem přiblížit text čtenáři, zajistit jeho lepší „fungování“ v cílovém prostředí L2.

Opakem informační ztráty je informační zisk, díky němuž se v přeloženém textu objevuje více informací než v originálu. Častý případ představují různé doplňující výrazy přidávané překladatelem z důvodu objasnění vlastních jmen, která nemusí být čtenáři překladu známa (*Vltava* → *the River Vltava; Lancashire* → *hrabství Lancashire*). Nemusí jít

ovšem jen o přidané informace. Informační zisk představuje například i ponechání původních výrazů, jež se v cílovém jazyce obvykle vypouštějí: *He cut his hand* → *Pořezal si svou ruku* (v uvedeném příkladu je přivlastňovací zájmeno *svou* nadbytečné, zní v češtině nepřirozeně a vypouštíme ho).

Za informační zisk můžeme považovat také opravu chyb – věcných, jazykových či stylistických – existujících ve zdrojovém textu. Překladatel samozřejmě není povinen napravit chyby autora původního textu, nicméně minimálně u chyb jazykových se tak běžně děje. (Odevzdat přeložený text vědomě s chybami překladateli nedovoluje „profesní čest“; navíc vysvětlení, že chyby byly již v originálu, u příjemce textu těžko obstojí.)

Informační zisk a ztrátu lze kompenzovat různými vysvětlivkami, odkazy a doplňujícími poznámkami, nelze je však použít vždy. Například v uměleckém překladu (zejména v překladu poezie) by např. číslované poznámky pod čarou (*footnotes*) působily na čtenáře rušivě, neboť jeho pozornost by měla tendenci přebíhat mezi textem díla a textem vysvětlujícím. Je-li takových poznámek třeba (protože čtenáři by bez nich ucházela podstatná část významu díla či jeho klíčové historicko-společenské souvislosti), zařazují se až za vlastní text díla (*endnotes*) a v textu se na ně přímo neodkazuje.

DEFINICE



Translatologie – teoretická vědní disciplína zabývající se zkoumáním v oblasti překladu a tlumočení.

Přeložitelnost – míra proveditelnosti překladu; míra úspěchu, s níž lze originální text adekvátně převést do jazyka cílového.

Ekvivalence – vztah významové či funkční podobnosti mezi jazykovou jednotkou textu ve zdrojovém jazyce (L1) a odpovídající jednotkou v jazyce cílovém (L2).

Informační ztráta – významový, pojmový, stylový či jakýkoli jiný posun způsobující, že přeložený text v L2 obsahuje méně informací než původní text v L1.

Informační zisk – významový, pojmový, stylový či jakýkoli jiný posun způsobující, že přeložený text v L2 obsahuje více informací než původní text v L1.



OTÁZKY

1. Jmenujte alespoň tři významné teoretiky překladu.
 2. Vysvětlete rozdíl mezi překladem doslovným (filologickým) a překladem volným (adaptačním).
 3. Vysvětlete rozdíl mezi univerzalistickým a monadistickým pohledem na přeložitelnost.
 4. Vysvětlete, jakou změnu úhlu pohledu do teorie překladu přinesl dekonstruktivismus.
 5. Na konkrétních příkladech demonstруйте problematičnost požadavku formální ekvivalence.
 6. S využitím konkrétních příkladů vyložte pojmy informační zisk a informační ztráta.
-



SHRNUTÍ KAPITOLY

V této kapitole jsme představili základní poznatky a často řešené problémy v oblasti teorie překladu. Představili jsme translatologii jakožto mezioborovou vědeckou disciplínu a ve stručnosti jsme popsali, jak se v průběhu historie vyvíjely teoretické přístupy k překladu. Stranou jsme neponechali ani typická úskalí překladatelské práce: diskutovali jsme, do jaké míry a v jakém smyslu je vlastně text přeložitelný, naznačili jsme problematičnost a nejednotné pojetí pojmu ekvivalence, zmínili jsme se o problému informační ztráty a zisku.

3 PŘEKLAD V PRAXI

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY



V úvodních kapitolách jsme si definovali, co je překlad a jak se jeho pojetí vyvíjelo z pohledu různých translatologických teorií a přístupů. V této kapitole opustíme teoretickou rovinu a podíváme se na něj z hlediska překladatelské praxe. Zmíníme se, jak funguje současný trh s překlady, jak jeho různé aspekty ovlivňují práci překladatele a jaká očekávání musí překlad splňovat. Zmíníme se též o několika profesních organizacích, jež se starají o zvýšení společenské prestiže překladatelství a tlumočnictví a o zlepšování pracovních podmínek na trhu s překlady.

CÍLE KAPITOLY



V této kapitole se dozvíte:

- jak funguje současný český překladatelský trh;
 - co je potřeba pro vstup na tento trh a jak se v jeho prostředí zorientovat;
 - jak je překlad vnímán z pohledu klienta-zadavatele a jaká kritéria musí v tomto ohledu splňovat;
 - které profesní organizace zastupují zájmy překladatelů a tlumočnicků.
-

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY



trh s překlady, překladatelské služby, poptávka a nabídka, konkurence, profesní organizace

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU



90 minut

3.1 Současný překladatelský trh a jeho výzvy

Značná část dnešní překladatelské produkce vzniká z potřeby trhu, tedy jako **komerční služba**. I překlady literárních děl a jiných uměleckých textů jsou zpravidla motivovány tržní poptávkou a vznikají na objednávku (nakladatelů, různých institucí apod.) – bez ohledu, zda mají ve výsledku komerční efekt či nikoli. V takovém prostředí překladatel chtě nechtě vstupuje do různých dodavatelsko-odběratelských vztahů a obchodních situací, jež na jeho práci kladou další požadavky.

3.1.1 PŘEKLAD JAKO PRODUKT

Pokud jde o výsledek této práce, tj. přeložený text, ten se v tržním prostředí nutně stává **produktem** a je na něj tak také pohlíženo. Má-li obstát, musí překlad splňovat nejen tradiční kvalitativní kritéria, ale také kritéria tržní: **dobrý překlad je především dobrým produktem**. Tyto dvě skupiny kritérií vycházejí z různých úhlů pohledu, a nemusejí se proto nutně shodovat – někdy dokonce mohou jít proti sobě:

| Co je <i>dobrý překlad</i> | |
|---|--|
| z hlediska translatologie | z tržního hlediska |
| <ul style="list-style-type: none"> • je adekvátní originálu z hlediska obsahu informací, stylu a komunikační funkce • je jazykově správný • zní v cílovém jazyce přirozeně | <ul style="list-style-type: none"> • má přijatelnou kvalitu vyhovující požadavkům zadavatele • je dodán v co nejkratším termínu • je dodán za přijatelnou cenu • je dodán ve formě, která umožní snadné další zpracování |

Jak je zřejmé z této tabulky, klient poptávající překlad textu má o produktu, jež za své peníze dostane, poněkud jinou představu než teoretik-translatolog. Jazyková, stylistická a věcná správnost se předpokládá jako samozřejmost, a navíc zde hrají roli faktory jako termín dodání, požadovaná cena, možnost poskytnutí slevy (např. při větším rozsahu textu) apod. Z hlediska zákazníka „dobrý překlad“ vyžaduje průnik pěti základních kvalitativních kritérií:

- věcná správnost
- jazyková správnost
- formální správnost
- rychlé dodání
- dobrá cena

Do kritéria formální správnosti zahrnujeme také formát dodání: elektronický text umožňuje nejen snadné předání hotové zakázky (e-mailem, prostřednictvím webového rozhraní či sociální sítě), ale i následné zpracování textu (sazba, grafická úprava apod.).

Bez ohledu na osobní preference proto volíme takové formáty, s nimiž je klient schopen pracovat. Neurčí-li zadavatel zakázky jinak, jsou profesním standardem formáty Microsoft Office (*Word* pro textové dokumenty, *Excel* pro tabulky, *PowerPoint* pro snímkové prezentace), méně často formáty založené na otevřeném standardu OpenDocument (Libre Office, Open Office). V zájmu klienta se vyhýbáme exotickým formátům.

Další očekávanou samozřejmostí je – stejně jako u jakéhokoli jiného produktu – možnost reklamace v případě, že dodaný překlad nebude v jakémkoli ohledu splňovat představy zadavatele, a rychlé zjednání nápravy.

3.1.2 ČAS JAKO URČUJÍCÍ FAKTOR

K vytvoření kvalitního překladu je třeba uplatnit čtyři klíčové kompetence:

- jazykovou znalost,
- znalost kultury zdrojového i cílového jazyka (poněvadž jazyk z dané kultury vyrůstá a je její nedílnou součástí),
- překladatelskou zkušenost (tj. schopnost opřít se o vlastní dřívější překladatelská řešení),
- kreativitu.

Výsledná kvalita překladu je výsledkem vzájemné a vyrovnané **souhry** těchto kompetencí, a je jasné, že mají-li být dané kompetence uplatněny v adekvátní míře, musí mít překladatel v rámci realizace zakázky (*translation job*) k dispozici **dostatečné množství času** k jejich uplatnění. Nalezení řešení daného překladatelského problému – ať už se jedná o problém jazykový, stylistický, věcný nebo jiný – ještě neznamená, že se jedná o řešení nejlepší: profesionální překladatel se vždy snaží porovnat možné varianty a zvolit tu, kterou vyhodnotí jako pro daný text nejvíce vhodnou.

Bohužel tržní prostředí dnes vyvíjí enormní tlak na dodavatelské termíny. Zadavatelé překladů si osvojili stejné **zákaznické chování** jako při nákupu jiných služeb: jak jsme si řekli v předchozí podkapitole, překlad je vnímán jako produkt, a ten musí být snadno a rychle dostupný, jinak služba není na trhu konkurenceschopná. Je to stejné, jako bychom si pořizovali například novou televizi: dodavatele si vybíráme mimo jiné i podle toho, jak rychle je nám schopen produkt dodat; rozhodně nehodláme čekat třeba měsíc.

Jinými slovy: čas se i pro překladatele stal určujícím faktorem.

V překladatelské praxi se bohužel setkáváme s určitým paradoxem. Zadavatelé na jedné straně v zásadě chápou, že překlad je výsledkem kreativní činnosti a že není v lidských silách přeložit například 50 stran textu do tří dnů, aniž by se to viditelně podepsalo na výsledné kvalitě. Na druhé straně jaksi automaticky očekávají, že dodavatel si s tímto

problémem „nějak poradí“, poněvadž překlad z nejrůznějších důvodů v daném termínu „prostě hotový být musí.“

V takové situaci má dodavatel (ať už se jedná o individuálního překladatele, překladatelskou firmu nebo zprostředkovatelskou agenturu) v podstatě jen tyto tři možnosti:

- Zakázku odmítnout s poukázáním na to, že za daných podmínek ji není možno realizovat. To ale není příliš strategické, neboť o zakázku se nakonec postará někdo jiný; s dalšími zakázkami se pak zadavatel bude obracet již na něj.
- Urychlit proces překladu tak, aby bylo možno zpracovat maximální množství textu, a tím zkrátit dobu dodání natolik, aby byla pro klienta ještě přijatelná. To s sebou ovšem nese riziko ztráty kvality: ve výsledném textu se nutně objeví chyby, ať už pravopisné, gramatické, terminologické nebo stylové.
- Zakázku rozdělit mezi více překladatelů. To ale s sebou nese jednak větší organizační a komunikační zátěž (práci překladatelů je třeba koordinovat, jednotlivé přeložené části je nutno zkontrolovat a poskládat do finálního celku), jednak problém stylové nejednotnosti (každý překladatel má tendenci překládat trochu jiným stylem, takže výsledný text je potřeba sjednotit, aby působil soudržně).

Výsledkem bude v každém případě určitý kompromis. Aby důsledky tohoto kompromisu byly pro klienta co nejmenší, je dnes možno využít nástroje a technologie z oblasti označované jako **počítačem podporovaný překlad** (*Computer-Aided Translation, CAT*), díky nimž lze řadě negativních dopadů předejít. Bez těchto nástrojů a technologií de facto není možno na současném trhu s překlady zůstat konkurenceschopný; podrobněji si o nich povíme v páté kapitole.

3.1.3 JAK FUNGUJE PŘEKLADATELSKÝ TRH

Současný český překladatelský trh představuje **vysoce konkurenční prostředí**, v němž na klientskou poptávku (tj. texty, jež jsou zadávány k překladu) je schopno reagovat velké množství potenciálních dodavatelů – zejména pokud se jedná o překlad z/do světových jazyků, jako je angličtina, němčina, francouzština a španělština. Opačný extrém představují málo běžné jazyky (arabština, čínština, japonština apod.), kde sice překladatel nenaráží na tak početnou konkurenci, ale v podmínkách relativně malého českého trhu je poptávka po překladech z/do těchto jazyků malá.

Obecně lze říci, že na současném českém překladatelském trhu existuje převis nabídky nad poptávkou, jinými slovy: působí zde více překladatelů nabízejících své služby než zákazníků, kteří tyto služby poptávají.

Řada překladatelských zakázek (zejména těch, jejichž zadavateli jsou veřejné instituce) podléhá **výběrovému řízení na dodavatele**, v nichž nejvýznamnějšími kritérii jsou cena a schopnost dodržet požadovaný termín dodání. Tyto zakázky bývá obtížné získat,

neboť řada potenciálních dodavatelů je v takovém případě ochotna „jít pod cenu“ a obětovat finanční efekt. Získání zakázky u veřejné instituce či významné firmy totiž překladateli přináší **profesní referenci**, díky níž má možnost v budoucnu získávat zakázky další.

Zmíňme také méně zjevný fakt, že konkurenci na trhu s překlady vytvářejí nejen překladatelé, ale v nemalé míře i webové technologie, jako je Překladač Google (*translate.google.cz*) nebo Microsoft Translator (*www.bing.com/translator*). Ty jsou dnes díky překotnému rozvoji v oblasti tzv. zpracování přirozených jazyků (*Natural Language Processing, NLP*) již na takové úrovni, že díky nim z trhu prakticky vymizela poptávka po tzv. informativním (zběžném) překladu; viz kapitola 1.3.

Vstup na český překladatelský trh v zásadě není podmíněn žádnou oficiální kvalifikací. Překládat nebo tlumočit lze:

- na základě živnostenského listu (překladatelská a tlumočnická činnost patří mezi tzv. volné živnosti, takže pro získání živnostenského oprávnění není třeba dokládat kvalifikaci ani vzdělání v oboru);
- na základě autorské smlouvy (uzavírané podle autorského zákona) nebo smlouvy o dílo (uzavírané podle obchodního nebo občanského zákoníku) – tyto varianty jsou běžné např. u uměleckého překladu, kde se smlouva uzavírá mezi překladatelem a nakladatelem, který překlad objednává;
- v rámci pracovního poměru, pokud daná firma či instituce zaměstnává své vlastní, interní překladatele/tlumočníky (tzv. *in-house translators/interpreters*);
- na základě zákona o soudních znalcích a tlumočnících (v tomto jediném případě je požadována kvalifikace stanovená zákonem, resp. příslušným krajským soudem).

Začínající překladatel má při vstupu na překladatelský trh obvykle minimální kontakty a nedisponuje žádnými profesními referencemi. Jeho pozice představuje klasický začarovaný kruh: „Kde získám zkušenosti, když nemám zakázky, a jak získám zakázky, když nemám zkušenosti?“

Jednou z možností je spolupráce s překladatelskými agenturami, která probíhá zpravidla na základě živnostenského listu (zaměstnání překladatele formou stálého pracovního poměru nebývá u těchto agentur běžné). Standardním postupem je vypracování **zkušebního překladu**, jehož kvalitu agentura posoudí a na základě nějž se rozhodne, zda překladatele zařadí do své databáze či nikoli. Protože většina překladatelských agentur již má svůj okruh „vyzkoušených“ dodavatelů, na něž se v případě klientské poptávky primárně obrací, může novému překladateli získání zakázky trvat poměrně dlouho. Proto je vhodné navázat spolupráci s více agenturami současně.

V posledních letech je však stále více překladatelských zakázek zadáváno mimo zprostředkovatelské agentury. Stejně jako u jiných druhů služeb si i v oblasti služeb překlada-

telských a tlumočnických čím dál větší oblibu získávají tzv. **poptávkové portály**, na nichž zadavatelé překladů vypisují online výběrová řízení na dodavatele. Umožňuje jim to jednak přímý a rychlejší kontakt s potenciálními zhotoviteli překladu, jednak tímto způsobem mohou získat požadovanou službu za nižší cenu, neboť neplatí zprostředkovatelskou marži překladatelské agentuře.

Jako další možnost získání zakázek by tedy začínající překladatel měl zvážit registraci na některém z poptávkových portálů, kde má šanci zaujmout klienta hledajícího nízkou cenu; bude-li překlad proveden na úrovni a ke spokojenosti zadavatele, zvyšuje se pravděpodobnost získání další zakázky, popřípadě dlouhodobější přímé spolupráce s klientem. Největší český veřejný poptávkový portál **ePoptávka** (www.epoptavka.cz) není pro své příliš obecné zaměření a poměrně vysokou cenu registrace pro nezavedené překladatele příliš vhodný. Lepší alternativu představuje portál **eBabylon** (www.ebabylon.cz) s bezplatnou registrací a zaměřený přímo na překlady a tlumočení. Doporučená je také registrace v online **Registru překladatelských firem ČR** (www.preklady-tlumoceni.cz), který slouží jednak jako celostátní databáze poskytovatelů, jednak jako poptávkový portál.

3.2 Překladatelské profesní organizace

Zájmy překladatelů a tlumočnicků zastupuje několik profesních organizací, jež se podílejí na určování kvalitativních standardů v různých oblastech překladu, propagují práci překladatelů a tlumočnicků a usilují o zlepšování jejich pracovních podmínek.

Na mezinárodní úrovni je nejvýznamnější takovou organizací **Mezinárodní federace překladatelů (FIT; francouzsky *Fédération Internationale des Traducteurs*, anglicky *International Federation of Translators*)**, jež v současné době zastupuje více než 80 tisíc překladatelských profesionálů působících v 55 zemích světa. Federace se oficiálně prezentuje na webové stránce www.fit-ift.org.

V České republice působí od roku 1990 **Jednota tlumočnicků a překladatelů (JTP; www.jtpunion.org)** jakožto nezávislá a dobrovolná organizace usilující o propagaci kvalitních překladatelských služeb a povznesení společenské prestiže překladatelů a tlumočnicků. JTP pro své členy pořádá různé vzdělávací a prezentační akce, vydává vlastní tematické publikace a také časopis ToP. Každoročně vyhlašuje soutěž o Slovník roku, v níž oceňuje nakladatelskou práci na poli lexikografie a terminologie.

Na oblast uměleckého překladu se zaměřuje **Obec překladatelů** (www.obecprekladatelu.cz), jejímž primárním cílem je dbát o úroveň překládání beletrie. Obec dlouhodobě sleduje a hodnotí překladovou literaturu vydávanou v ČR: každoročně uděluje Cenu Josefa Jungmanna (za nejlepší překlad vydaný předchozího roku), pořádá Překladatelskou soutěž Jiřího Levého (pro mladé a začínající překladatele) a vyhlašuje anticenu Skřípec (za nejhorší překlad roku).

Úzce zaměřenou, výběrovou profesní organizaci představuje **Asociace konferenčních tlumočnicků** (ASKOT; www.askot.cz), sdružující tlumočnické profesní organizace zabývající se nejnáročnější tlumočnickou disciplínou (viz výše kap. 1.4.1).

OTÁZKY



1. Vysvětlete, v jakém smyslu je překladatelství komerční službou a proč je překlad chápán jako produkt.
2. Jak byste definovali „dobrý překlad“?
3. Vysvětlete, jak může čas ovlivňovat průběh a výsledek překladového procesu.
4. Jmenujte v České republice působící překladatelské a tlumočnické profesní organizace a uveďte, čím se zabývají.

SHRNUTÍ KAPITOLY



V této kapitole jsme se zaměřili na překladatelskou praxi a konkrétně na pojetí překladu jakožto komerční služby poskytované v rámci trhu. Vysvětlili jsme, v jakém smyslu se překladatel stává účastníkem dodavatelsko-odběratelských vztahů, popsali jsme současný český trh s překlady a jeho fungování. Nastínili jsme jazykové i nejjazykové aspekty, které se podílejí na celkovém vnímání kvality překladu, a zmínili jsme významné faktory ovlivňující práci překladatele (zejména faktor času). V závěru jsme krátce představili několik profesních organizací, jež se starají o zvýšení společenské prestiže překladatelství a tlumočnictví a o zlepšování pracovních podmínek na trhu s překlady.

4 PŘEKLADATEL A TERMINOLOGIE



RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Čtvrtá kapitola nastiňuje problematiku práce s odbornými termíny, které tvoří významnou složku pojmové a věcné stránky překladu. Zaměřuje se na nástroje (klasické i elektronické), jež tvoří překladatelsko terminologické zázemí. Zmiňovány jsou knižní i elektronické slovníky a veřejně přístupné online terminologické databáze; pozornost je věnována také jazykovým korpusům, které představují zajímavý a v překladatelské praxi dosud ne plně využívaný referenční materiál. V textu kapitoly uvádíme i praktický přehled aktuálních vydání nejužitečnějších slovníků různého typu.



CÍLE KAPITOLY

V této kapitole se dozvíte:

- jaké nástroje a pomůcky tvoří terminologické zázemí překladatele;
 - jaké aktuální slovníky (knižní i elektronické) má překladatel k dispozici;
 - co jsou a jak fungují online terminologické databáze;
 - jak lze k vyhledávání terminologie využít jazykové korpusy.
-



KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

termín, terminologie, slovník, terminologická databáze, jazykový korpus, paralelní korpus



ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU

180 minut

4.1 Terminologické zázemí překladatele

Jedním z významných aspektů kvality překladu je jeho pojmová správnost: pro skutečnosti pojmenované v L1 je třeba nalézt patřičný pojmový protiklad v L2. Tento požadavek nabývá obzvláštního významu v oblasti odborného překladu, kde se běžně pracuje se speciální vrstvou slovní zásoby: **odbornými termíny**. Znalost těchto termínů, resp. schopnost je snadno vyhledat, ověřit a použít, patří ke klíčovým kompetencím překladatele a je předpokladem jeho profesionálního uplatnění.

Jako **termín** označujeme lexikální jednotku (slovo nebo frázi), která se svým použitím váže k určité odborné oblasti, v níž nabývá konkrétního a pro tuto oblast specifického významu.

To, co zde označujeme pracovním názvem „terminologické zázemí překladatele“, nepředstavuje jen jeho faktická znalost odborné terminologie, nýbrž i nejrůznější nástroje a pomůcky, díky nimž je schopen tuto terminologii efektivně vyhledávat. Překladatel totiž často není školeným odborníkem v oboru, v rámci něhož překládá, a příslušnou terminologii si zpravidla osvojuje až v průběhu své překladatelské praxe. Dále, jen málokterý překladatel si může dovolit zaměřovat se pouze na jednu odbornou oblast, neboť s takovýmto úzkým zaměřením by nemusel získat dostatečné množství zakázek. Osvojit a pamatovat si natolik široké spektrum odborné terminologie, aby se mohl komfortně pohybovat napříč různými obory, není v silách překladatele, a ani to není nutné. Koneckonců už osvícenší racionalisté tvrdili, že lidský mozek je příliš cenný na to, aby sloužil k zapamatování údajů.

Terminologické zázemí překladatele tvoří zejména následující nástroje a pomůcky:

4.1.1 SLOVNÍKY

Klasické tištěné **knižní slovníky** se vydávají buď jako překladové (dvojjazyčné), nebo výkladové (jednojazyčné). Jejich nevýhodou je finanční náročnost aktualizací, které se zejména v podmínkách malého českého knižního trhu nakladatelům příliš nevyplácejí: časový odstup od jednotlivých vydání proto může být deset i více let; některé slovníky nevyjdou v aktualizovaném a rozšířeném vydání vůbec. Knižní slovníky jsou tedy prakticky vždy pozadu za vývojem oborových terminologií a slovní zásoby obecně. Další nevýhodou je obtížnější manipulace a z ní plynoucí delší doba vyhledávání informací: dnes jsme přece jen už zvyklí na rychlé prostředí internetu a vyhledávací komfort fulltextu. Přesto jsou knižní slovníky pro překladatele přínosem, neboť řada speciálních terminologických oblastí není v jiných zdrojích dostatečně podchycena.

Elektronické slovníky mají všechny nesporné výhody počítačových aplikací a řada z nich je dnes dostupná prostřednictvím online rozhraní (jsou tedy přístupné z jakéhokoli místa s internetovým připojením). Protože zde odpadá proces tisku a knižní výroby, je pro vydavatele mnohem snadnější a levnější je aktualizovat, a udržovat tak krok s vývojem

jazyka či daného oboru. Elektronické zpracování přináší také možnost, jak veřejnosti zpřístupnit významná starší slovníková díla, jejichž nové knižní vydání by se dnes již ekonomicky nevyplatilo.

Nejnovějším trendem je posun elektronických slovníkových řešení od lokálních aplikací (tj. programů instalovaných na počítači uživatele) k webovým službám založeným na principu předplatného.

Tradiční dělení slovníků na **všeobecné** a **odborné** (terminologické) v případě těch elektronických dnes již příliš neplatí: často totiž kromě obecného jazyka pokrývají i nemalou část terminologie z různých specifických oblastí. Ukázkovým příkladem je anglický online slovník Lingea (slovniky.lingea.cz), jenž ve své nejvyšší verzi kromě všeobecného zahrnuje též slovník ekonomický, technický, lékařský a zemědělský. Z klasických, tj. lokálně instalovaných slovníkových aplikací zmiňme řadu LINGEA LEXICON 7, kterou tvoří jak všeobecné, tak odborné slovníky; jejich výhodou je, že po instalaci jsou všechny dostupné z prostředí jediné aplikace, v níž probíhá vyhledávání.

V následující tabulce uvádíme základní přehled aktuálních vydání užitečných slovníků pro překladatele z/do angličtiny:

| Knižní | | | |
|-----------------|---|-------------------------------|--------------------------------|
| Zaměření | Název | Autor | Vydavatel, datum vydání |
| všeobecné | Velký anglicko-český slovník (dva svazky) | Josef Fronek | Leda, 2016 (2. vydání) |
| | Velký česko-anglický slovník | Josef Fronek | Leda, 2013 (2. vydání) |
| | Velký anglicko-český slovník (dva samostatné svazky) | Karel Hais, Břetislav Hodek | Leda/Academia 1997 (3. vydání) |
| ekonomie | Velký ekonomický slovník anglicko-český / česko-anglický | Kolektiv autorů | Fraus, 2007 |
| | Anglicko-český ekonomický slovník | J. H. Adam | Leda, 2003 |
| | Anglicko-český + Česko-anglický odborný slovník z oblasti ekonomické, obchodní a finanční (dva samostatné svazky) | Milena Bočánková a kol. | Linde, 2008 (4. vydání) |
| | Anglicko-český ekonomický výkladový slovník | Jiří Elman | Sobotáles, 2004 |
| právo | Anglicko-český právní slovník | Jana Oherová a kol. | Linde, 2010 |
| | Anglicko-český právní slovník | Marta Chromá | Leda, 2010 (3. vydání) |
| | Česko-anglický právní slovník s vysvětlivkami | Marta Chromá | Leda, 2010 (3. vydání) |
| technické obory | Anglicko-český + Česko-anglický technický slovník (dva samostatné svazky) | Jiří Elman, Václav Michalíček | Sobotáles, 2003 (2. vydání) |
| | Praktický technický slovník anglicko-český / česko-anglický | Kolektiv autorů | Fraus, 2007 |

| | | | |
|--|--|------------------------------------|----------------------------|
| | Velký chemický slovník anglicko-český a česko-anglický (dva samostatné svazky) | Jaromír Mindl, Josef Panchartek | VŠCHT, 2012 (3. vydání) |
|--|--|------------------------------------|----------------------------|

| Elektronické | | | |
|-----------------|--|--------------------------------|--|
| Zaměření | Název | Autor | Vydavatel, datum vydání |
| všeobecné | Lexicon 7 Anglický velký slovník | Kolektiv autorů | Lingea, 2019 (aplik. ke stažení) |
| | Lexicon 7 Anglický slovník Platinum | Kolektiv autorů | Lingea, 2019 (aplik. ke stažení) |
| | Anglicko-český praktický slovník | Kolektiv autorů | Lingea, 2017 (online) |
| | Velký anglicko-český (a česko-anglický) slovník | Karel Hais, Břetislav Hodek | Leda, 2006 (CD-ROM) |
| ekonomie | Lexicon 7 Ekonomický slovník | Kolektiv autorů | Lingea, 2019 (aplik. ke stažení) |
| | Anglicko-český ekonomický slovník | Jiří Elman | Leda, 2005 (CD-ROM) |
| právo | Lexicon 5 Anglický právní slovník | Kolektiv autorů | Lingea, 2008 (CD-ROM) |
| technické obory | Lexicon 7 Anglický technický slovník | Kolektiv autorů | Lingea, 2019 (aplik. ke stažení) |
| | Lexicon 7 Anglický zemědělský a přírodovědný slovník | Josef R. Beneš | Lingea, 2019 (aplik. ke stažení) |
| | Anglicko-český / česko-anglický technický slovník | Kolektiv autorů | TZ-one, 2013 (e-kniha v PDF) |

SAMOSTATNÝ ÚKOL



Navštivte webovou stránku ANGLICKO-ČESKÉHO PRAKTICKÉHO SLOVNÍKU (<https://slovníky.lingea.cz/anglicko-cesky>).

1. Najděte na stránce údaj, kolik hesel a slovních významů je v tomto slovníku celkově obsaženo.
2. Vyhledejte si zkusmo několik výrazů, které vás zajímají. Zjistěte, z čeho se skládají jednotlivá slovníková hesla a jak jsou na stránce strukturována.

4.1.2 ONLINE TERMINOLOGICKÉ DATABÁZE

Počítačové technologie umožnily nástup nových lexikografických nástrojů, jež by v tradičním knižním pojetí bylo jen obtížné realizovat. Patří k nim zejména **vícejazyčné terminologické databáze**, jež ukládají a pomocí webového rozhraní zpřístupňují termíny v paralelním překladu do několika jazyků: v tomto ohledu se tyto databáze liší od elektronických překladových slovníků (viz předchozí podkapitola), které jsou zpravidla koncipovány jako dvojjazyčné.

Vícejazyčné (multilingvální) terminologické databáze často vznikají jako interní nástroje v prostředí globálních firem. Jsou využívány například při překladu produktové dokumentace, lokalizaci vnitrofiremních softwarových systémů apod. Jejich existence pro firmu představuje konkurenční výhodu a součást know-how, proto bývají jen výjimečně veřejně přístupné. Z významných terminologických databází v této podkapitole zmíníme ty, které mají veřejné online rozhraní, a jsou tedy pro překladatele volně přístupné.

Jednou z prvních takových databází byla terminologická banka EUODICAUTOM, interní nástroj sloužící překladatelům a institucím Evropských společenství (dnešní Evropské unie). Vznikla roku 1973 (tedy dlouho před příchodem internetu) a z původních šesti jazyků – holandština, francouzština, němčina, italština, angličtina, dánština – se postupně rozrostla na dvanáct včetně latiny. Posléze byla zpřístupněna i veřejnosti prostřednictvím webového rozhraní.

V roce 1999 byl spuštěn projekt IATE (*Interactive Terminology for Europe*) s cílem integrovat všechny dílčí databáze používané v rámci evropských institucí (vč. EUODICAUTOM), a modernizovat tak terminologickou infrastrukturu EU. Databáze IATE byla veřejně zpřístupněna v roce 2007 na webové adrese iate.europa.eu a zahrnuje evropskou terminologii ve všech jednacích jazycích Unie. Je nezbytným nástrojem při překladu administrativních, právních, ekonomických a jiných dokumentů souvisejících s EU.

V oblasti technického překladu může být užitečná terminologická databáze MICROSOFT LANGUAGE PORTAL (www.microsoft.com/Language). Vznikla na základě interních vícejazyčných terminologických seznamů (tzv. Microsoft Glossaries) používaných při lokalizaci softwarových produktů Microsoft. Dnes je díky webovému vyhledávacímu rozhraní k dispozici všem překladatelům zabývajícím se oblastí informačních technologií.

Důležitá poznámka: v této podkapitole zmiňované terminologické databáze **nejsou** totožné s interními terminologickými databázemi (angl. *termbases*, TB), o nichž hovoříme v následujícím textu v souvislosti s počítačovými programy pro podporu překladu (viz 5.1.2). Jde bohužel o nešťastný souběh pojmu v češtině.

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Navštivte webovou stránku evropské terminologické databáze IATE (iate.europa.eu). Jako zdrojový jazyk (*source language*) zvolte češtinu (*cs*), jako cílový jazyk (*target language*) vyberte angličtinu (*en*). Vyhledejte pomocí databáze oficiální anglické názvy následujících institucí Evropské unie a vepište je do tabulky:

| Český název | Anglický název |
|------------------------------------|----------------|
| Evropský soudní dvůr | |
| Evropský účetní dvůr | |
| Evropská služba pro vnější činnost | |

4.1.3 JAZYKOVÉ KORPUSY

Tzv. jazykové korpusy – rozsáhlé soubory textů různého typu shromážděných v elektronické podobě – byly a jsou určeny primárně ke studiu jazyka, jeho užití a vývoje. Již delší dobu se také používají v lexikografické praxi, kde jsou zdrojem autentického jazykového materiálu pro tvorbu slovníkových dat. Například novější slovníková díla vydávaná nakladatelstvím Oxford University Press (včetně nejrozsáhlejšího anglického výkladového slovníku OXFORD ENGLISH DICTIONARY, online verze na www.oed.com) jsou založena na Oxford English Corpus, textovém souboru čítajícím více než dvě miliardy anglických slov.

Jeden z konkrétních typů jazykového korpusu představují tzv. **paralelní korpusy**, v nichž jsou obsažené texty „spárovány“ se svými příslušnými ekvivalenty (tj. překlady) v daném cílovém jazyce. Původní paralelní korpusy byly zpravidla koncipovány jako dvojjazyčné (bilingvální), moderní technologie však umožnily i vývoj vícejazyčných (multilingválních) paralelních korpusů. V nich je možné konkrétní jazykovou jednotku – slovo, frázi či větu – vyhledat a zobrazit v jejích odpovídajících překladech do konkrétního jazyka či jazyků.

Výhody takového nástroje pro překladatele jsou zjevné: s pomocí paralelního korpusu je možno vyhledávat překladová řešení nejen na lexikální úrovni (korpus zde tedy představuje určitou alternativu k překladovému slovníku), ale i na úrovni frází, obrátů, syntaktických spojení či celých vět. Potenciální využití paralelního korpusu v překladatelské praxi tedy jde daleko za hranice pouhého terminologického zdroje.

Pro českého překladatele je zajímavý zejména paralelní korpus INTERCORP, který je součástí – tzv. subkorpusem – Českého národního korpusu (ČNK; www.korpus.cz). IN-

TERCORP ve své aktuální verzi z roku 2018 obsahuje přes 1,5 miliardy slov ve 39 jazycích, která lze vyhledávat pomocí jednotného rozhraní Kontext (kontext.korpus.cz), používaného pro všechny subkorpora ČNK.



DEFINICE



Termín – lexikální jednotka (slovo nebo fráze), která se svým použitím váže k určité odborné oblasti, v níž nabývá konkrétního a pro tuto oblast specifického významu.



Jazykový korpus – Rozsáhlý soubor textů různého typu shromážděných v elektronické podobě za účelem studia jazyka, jeho užití a vývoje.

Paralelní korpus – Typ jazykového korpusu, v němž jsou obsažené texty „spárovány“ se svými příslušnými ekvivalenty (tj. překlady) v daném cílovém jazyce.



OTÁZKY

1. Jaké zdroje a nástroje má překladatel k dispozici při vyhledávání a ověřování odborné terminologie?
2. Na které konkrétní terminologické zdroje byste se obrátil/a jakožto překladatel/ka působící v oblasti práva?
3. Co je paralelní korpus a jak může být překladateli užitečný?



SHRNUTÍ KAPITOLY

V této kapitole jsme se pokusili nastínit problematiku práce s odbornými termíny. Protože právě terminologie tvoří významnou složku pojmové a věcné stránky překladu, zaměřili jsme se na nástroje (klasické i elektronické) tvořící překladatelovo terminologické zázemí. Kromě knižních a elektronických slovníků jsme zmínili také veřejně přístupné online terminologické databáze. Pozornost jsme věnovali i jazykovým korpusům, jejichž původní účel sice leží v oblasti lingvistického výzkumu, přesto ale představují zajímavý (v překladatelské praxi bohužel dosud ne plně využívaný) referenční materiál a potenciální doplněk k tradičním terminologickým zdrojům. V textu kapitoly jsme také zařadili praktický přehled aktuálních vydání nejužitečnějších slovníků různého typu.

5 POČÍTAČOVÉ TECHNOLOGIE PRO PODPORU PŘEK-LADU (CAT)

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY



Závěrečná část této studijní opory představí dynamicky se rozvíjející oblast využití počítačových technologií v překladatelské praxi. V podkapitole 3.1.2 jsme naznačili, že tyto technologie nabízejí prakticky jediný možný způsob, jak odpovědět na čím dál náročnější požadavky a výzvy současného trhu s překlady. Byl-li kolem roku 2000 překladatelský software doménou zasvěcených a technologicky zdatných uživatelů, dnes se jedná v podstatě o kvalifikační předpoklad a jedinou možnost, jak zůstat konkurenceschopným.

CÍLE KAPITOLY



V této kapitole se dozvíte:

- o současných počítačových technologiích a nástrojích určených k podpoře práce překladatele;
 - jak a s jakou úspěšností funguje automatický překlad;
 - k čemu jsou a jak fungují jednotlivé součásti překladatelského softwaru;
 - jaká aktuální softwarová řešení má překladatel k dispozici.
-

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY



počítačem podporovaný překlad (CAT), překladatelský software, automatický překlad, překladová paměť, terminologická databáze (glosář), segment, matching

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU



180 minut

5.1 Počítačem podporovaný překlad

Termín **počítačem podporovaný překlad** (*Computer-Aided Translation*, CAT) zahrnuje poměrně širokou škálu situací, při nichž je za účelem překladu textů využíván počítač. Ve skutečnosti jde o celou řadu digitálních technologií (zpřístupněných uživateli v podobě softwarových nástrojů), jejichž cílem je zrychlit a zkvalitnit překladatelský proces.

V rámci historického vývoje CAT technologií se vyprofilovaly dva hlavní, podstatně odlišné přístupy:

- Technologie a nástroje založené na **automatickém překladu** (*machine translation*, MT). Ty vycházejí z teoretického předpokladu, že pro jednotlivé jazyky lze stanovit formální pravidla, pomocí nichž pak může počítačový program převádět text z L1 do příslušného L2.
- Technologie a nástroje založené na principu **překladové paměti** (*translation memory*, TM). Jde v podstatě o specializovanou databázi, pomocí níž si počítačový program „pamatuje“ už přeložené texty; při každém následujícím překladu stejného či podobného textu pak program navrhuje příslušné překladové řešení s pomocí této databáze.

Moderní CAT nástroje dnes mají podobu komplexních softwarových řešení, které v sobě zahrnují a kombinují oba výše uvedené přístupy.

5.1.1 AUTOMATICKÝ PŘEKLAD

Faktické počátky automatického (strojového) překladu jsou spojeny s využitím šifrovacích strojů v průběhu 2. světové války. Zařízení, jehož úkolem bylo rozšifrovat vojenské zprávy kódované německým šifrovacím strojem Enigma, muselo příslušný kód převést do srozumitelného jazyka. Ve své podstatě se tedy jednalo o velmi primitivní proces překladu provedeného speciálním strojem.

Výrazný vývojový impuls získala oblast automatického překladu v 50. a 60. letech 20. století díky syntaktickým teoriím Noama Chomského, konkrétně jeho teorii transformační a generativní gramatiky (*transformational-generative grammar*, TGG). Chomsky vycházel z předpokladu, že lidská jazyková kompetence – tj. schopnost člověka osvojit si a používat jazyk – je dána schopností našeho mozku tvořit (generovat) gramaticky správné věty na základě vrozených syntaktických pravidel. Jedním z cílů TGG proto bylo popsat tato pravidla, díky nimž „syntaktický generátor“ v lidském mozku dokáže kombinovat slova do smysluplných vyšších celků (frází, vět a souvětí) daného jazyka. Význam této teorie pro rozvoj automatického překladu je zřejmý: podaří-li se nám formalizovat pravidla jazyka L1 a jazyka L2 tak, aby jim rozuměl počítač, stačí pak už „jen“ popsat způsob, jakým se větné struktury L1 transformují do odpovídajících struktur jazyka L2.

Aplikovat tuto teorii v praxi se bohužel ukázalo jako obtížné. Výstupy automatických překladačů měly po dlouhá desetiletí jen omezené použití a na složitou realitu přirozených jazyků narážejí počítačové programy dodnes. K tradičním úskalím znesnadňujícím počítači interpretaci zdrojového textu patří například tyto jevy:

- jazykový i nejazykový (situační) kontext
- elipsy (výpustky)
- polysemie a homonymie
- deixe (použití odkazovacích slov, např. zájmen)
- propria (vlastní jména)
- obrazná pojmenování a obecně jakékoli „kreativní“ užití jazyka

Přesto se metody a technologie automatického překladu neustále zlepšují, a zejména v posledním desetiletí zažívá výzkum a vývoj v tomto segmentu prudký nárůst investic. Globalizace ekonomiky totiž nutí čím dál větší množství firem produkovat paralelní texty ve více jazycích, ať už se jedná o uživatelské návody či propagační materiály. A ukazuje se, že zejména v oblasti technického jazyka – kam často spadají právě návody k použití – lze poměrně úspěšně a hlavně rychleji dosahovat požadovaných výsledků využitím automatického překladu, jehož výstup je následně zkontrolován a upraven člověkem (tzv. *human-aided machine translation*, HAMT). Tento trend, kdy se překladatel de facto dostává do role „pouhého“ jazykového korektora, je výrazný a dá se předpokládat, že v dohledné budoucnosti bude sílit.

5.1.2 NÁSTROJE S PŘEKLADOVOU PAMĚTÍ

První komerčně dostupný nástroj založený na principu tzv. překladové paměti (*translation memory-based CAT tool*) představila na počátku 90. let 20. století německá firma TRADOS (jednalo se o program TRANSLATOR'S WORKBENCH, který si i ve své nejnovější inkarnaci s názvem SDL TRADOS STUDIO udržuje na trhu překladatelského softwaru čelní pozici). Vznikl víceméně jako reakce na tehdejší neuspokojivý vývoj v oblasti automatického překladu. Ústřední myšlenkou zde bylo, že nemá smysl složitě učit stroj chápat lidský jazyk a potýkat se s jeho nejrůznějšími záludnostmi – to je úkolem překladatele. Počítač se má postarat o rutinní operace, které lze snadno automatizovat a které mu jdou mnohem lépe, jako například ukládání dat, vyhledávání informací či formální kontrola.

Filozofii, jež stála u zrodu takovýchto nástrojů, lze shrnout do tří obecných bodů:

- není třeba překládat, co už bylo jednou přeloženo
- není třeba vyhledávat, co už bylo jednou nalezeno
- není třeba kontrolovat, co může zkontrolovat počítač

Klíčovým konceptem moderních překladatelských nástrojů je už zmíněná **překladová paměť** (*translation memory*, TM). Princip TM vychází z myšlenky, že jedním z nejdůležitějších zdrojů, jež má překladatel k dispozici, jsou jím dříve přeložené texty. Čím déle se překladatelské praxi věnuje, tím více znalostí a zkušeností je v jeho práci uloženo; realizované zakázky tvoří významnou součást osobního překladatelského know-how. Pokud by si vše, co překladatel přeloží, „pamatoval“ počítač a umožnil by k těmto datům snadný a rychlý přístup, mohl by se překladatel kdykoli opřít o již jednou nalezená překladová řešení a nemusel by je zdlouhavě hledat či vymýšlet znovu. Právě toto zajišťuje TM.

Dalším faktorem, který nahrává použití TM, je skutečnost, že zejména u některých typů textu se vyskytuje nemalá míra podobnosti: některé textové pasáže se opakují, ať už doslovně nebo s malými změnami. Toto lze sledovat například u administrativních textů (formuláře, dotazníky, texty založené na předem daných šablonách apod.), technických textů (např. tabulky, rejstříky, produktové listy) a právních textů (povinné pasáže ve smlouvách apod.); na druhou stranu jen malou míru opakování mívají texty umělecké a publicistické. Překladatelský program je schopen porovnat překládanou pasáž s texty uloženými v TM a vyhodnotit jejich podobnost. Pokud mezi nimi nalezne přesnou shodu (tzv. *exact match*) nebo alespoň shodu přibližnou (tzv. *fuzzy match*), tuto skutečnost překladateli oznámí nebo – je-li program takto nastaven – dané překladové řešení přímo vloží do cílového textu.

Tento proces vyhodnocování podobnosti se označuje anglickým termínem **matching** a probíhá na úrovni textových úseků označovaných jako **segmenty**: zpravidla jde o věty, souvětí nebo v textu samostatně stojící úseky. Je jasné, že čím větší TM překladatel používá, tím větší má program šanci nalézt ke zdrojovému segmentu (*source segment*) odpovídající překlad v podobě segmentu cílového (*target segment*).

Matching může v praxi vypadat například takto:

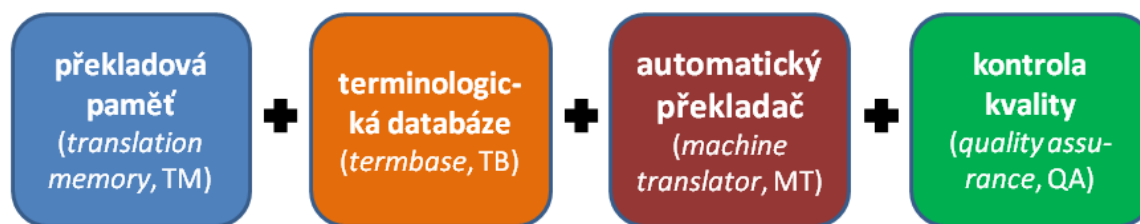
| Zdrojový segment určený k přeložení | V TM jsou již uloženy překlady pro následující segmenty: | Podobnost vyhodnocená programem |
|---|--|---------------------------------|
| Peter's computer doesn't work properly. | <i>Peter's computer doesn't work properly.</i> | 100 % (exact match) |
| | <i>Greg's computer doesn't work properly.</i> | 90 % (fuzzy match) |
| | <i>Greg's computer didn't work properly.</i> | 75 % (fuzzy match) |
| | <i>Tony's handset doesn't work properly.</i> | 60 % (fuzzy match) |
| | <i>Peter looked tired and puzzled.</i> | 0 % (no match) |

Využití TM **pomáhá zvyšovat konzistenci překladu** (protože pasáže stejného znění jsou překládány stejným způsobem), a to nejen v rámci jednoho dokumentu, ale i mezi jednotlivými překladatelskými zakázkami. To je v praxi důležité při dlouhodobé spolupráci s jedním klientem – dodávané překlady by měly být i v delším časovém horizontu jednotné jak terminologicky, tak po stránce jazykového stylu.

TM také samozřejmě **šetří čas**. Konkrétní časovou úsporu získanou použitím překladových pamětí je obtížně měřit, protože zde velmi záleží na tom, s jakými typy textů překladatel ve své praxi obvykle pracuje (například u literárních překladů nemá použití TM velký význam, protože jak už jsme zmínili výše, v uměleckých a jiných kreativních textech se nevyskytuje potřebná míra opakování/podobnosti). Podle uživatelských průzkumů provedených profesním portálem ProZ.com velká část překladatelů uvádí, že je díky programům s TM schopna pracovat o 20 až 30 procent rychleji.

TM je ovšem jen jednou z pomůcek, jež má překladatel v rámci CAT programu k dispozici. Jádro typického moderního CAT nástroje tvoří čtyři moduly (v minulosti se jednalo o samostatné programy, dnes jsou zpravidla integrovány v rámci jednoho softwarového řešení):

- modul pro práci s překladovými pamětmi (*TM module*)
- modul pro práci s terminologickými databázemi (*TB module*)
- automatický překladač (*MT module*)
- modul pro kontrolu kvality (*QA module*)



Modul pro práci s TM zajišťuje funkčnost, kterou jsme popsali výše: hlavní část jeho pracovní náplně tvoří matching. Umožňuje ale také správu a údržbu překladových pamětí, například opravu chyb či mazání segmentů, jež nejsou do budoucna užitečné, v TM jen zabírají místo a zpomalují vyhledávání.

Druhý modul se stará o pojmovou stránku překladu. Překladatel používající CAT program si v rámci své práce postupně vytváří soukromý soubor užitečných a ověřených pojmů, jemuž se říká **terminologická databáze** (*termbase, TB*) nebo také **glosář** (*glossary*). Zatímco překladová paměť se plní novými daty automaticky (program do ní ukládá všechny přeložené segmenty), o obsahu TB rozhoduje pouze a jedině překladatel.

Vyskytne-li se v překládaném textu pojem uložený v TB, program automaticky navrhone a zobrazí jeho překlad – odpadá tedy manuální vyhledávání; v tom se TB liší od slovníku. Na rozdíl od TM, která je vždy dvojjazyčná (tvoří ji zdrojové segmenty v L1 a jim odpovídající cílové segmenty v L2), mohou být TB vícejazyčné: jeden pojem lze do glosáře uložit v paralelním překladu do několika jazyků a mít tak veškerou terminologii pohromadě (překládá-li překladatel do více než jednoho jazyka).

Integrální součástí CAT programů se v posledních letech stávají také moduly pro automatický překlad (*machine translation*, MT). Dochází tak k postupnému sblížení dvou původně diametrálně odlišných přístupů k počítačem podporovanému překladu (viz úvod podkapitoly 4.2). Ať už je náš názor na výsledky a použitelnost MT jakýkoli, překladateli se tím v každém případě nabízí možnost volby: buď využívat CAT klasickým způsobem (tj. překládat s pomocí TM a TB), nebo si nechávat jednotlivé segmenty automaticky přeložit MT modulem a pak je pouze upravit. V online nástroji GOOGLE TRANSLATOR TOOLKIT (odkaz viz podkapitola 4.2.3) je tato druhá možnost dokonce výchozím nastavením – což jen potvrzuje platnost výše zmíněné hypotézy, že v budoucnosti se z překladatelů stanou víceméně editoři strojově přeložených textů.

Poslední součástí typického CAT programu je modul pro kontrolu kvality (*quality assurance*, QA). Ten se snaží zajistit maximální výstupní kvalitu provedeného překladu, a to v různých ohledech. Součástí modulu je samozřejmě kontrolor pravopisu (*spell-checker*), modul však také pomáhá odhalit různé jiné nedostatky, jako je chybějící interpunkce (tečka za větou apod.), chyby v číselných údajích, typografické chyby (dvojí mezeru, chybějící formátování) apod. QA modul také aktivně spolupracuje s TB modulem a hlídá, zda překlad v textu se vyskytujícími pojmy odpovídá jejich překladu v glosáři. Samozřejmostí je kontrola, zda nebylo něco opomenuto: program neumožní překlad dokončit a odevzdat, pokud některý ze zdrojových segmentů nebyl přeložen.

5.2 Přehled nepoužívanějších CAT nástrojů

V následující tabulce si uvedeme programy a nástroje, jež na poli počítačem podporovaného překladu (CAT) v současné době představují nepoužívanější řešení. Zahrneme přitom jak komerční, tak bezplatná řešení:

| Automatické překladače | | |
|---------------------------|---|--|
| Google Translate | translate.google.com | Dostupný online přes webové rozhraní. Některé CAT programy jej umí používat jako externí MT modul. |
| Microsoft Translator | www.bing.com/translator | Dostupný online přes webové rozhraní. Některé CAT programy jej umí používat jako externí MT modul. |
| Komerční CAT nástroje | | |
| SDL Trados Studio | www.sdltrados.com | |
| WordFast | www.wordfast.com | |
| MemoQ | www.memoq.com | |
| Memsources Cloud | www.memsources.com | |
| Déjà Vu | www.atril.com | |
| Bezplatné CAT nástroje | | |
| Google Translator Toolkit | https://translate.google.com/toolkit | |

| | |
|-----------------------------------|--|
| OmegaT | www.omegat.org |
| Memsources Cloud Personal Edition | www.memsources.com |

DEFINICE



Automatický (též strojový) překlad – proces vytvoření překladu počítačem.

Počítačem podporovaný překlad (CAT) – Souhrnný a dnes již poměrně široký pojem zahrnující veškeré počítačové technologie využívané v procesu překladačů (včetně automatického překladačů).

Překladová paměť – Interní databáze používaná CAT programem a ukládající všechny přeložené texty ve zdrojovém a cílovém jazyce.

Glosář (též terminologická databáze) – Interní pojmová databáze používaná CAT programem; překladač si do ní ukládá všechny pojmy, které považuje za potřebné a užitečné.

Segment – Část textu, zpravidla věta, souvětí nebo samostatně stojící úsek dokumentu. Překladovou paměť tvoří posloupnost zdrojových a cílových segmentů, jež jsou seřazeny v párech.

Matching – Proces vyhodnocování podobnosti mezi překládaným (zdrojovým) segmentem a již přeloženými segmenty uloženými v překladové paměti.

Terminologická databáze (též glosář) – Interní databáze používaná CAT programem, obsahuje užitečné a ověřené pojmy. Částečně může nahrazovat terminologický slovník.

OTÁZKY



1. Popište, které jazykové a nejazykové jevy zpravidla komplikují práci automatického překladače.
2. Vysvětlete rozdíl mezi automatickým překladem a překladem s využitím překladové paměti (TM).
3. Na konkrétním příkladu vysvětlete, jak funguje tzv. matching.
4. Uveďte název alespoň tří současných softwarových řešení pro překladače. Navštivte jejich webovou stránku a zjistěte si o nich více informací.



SAMOSTATNÝ ÚKOL

Máte-li přístup k jakékoli službě Google (Google Mail, Disk Google, Kalendář Google...), vyzkoušejte si také bezplatný online nástroj GOOGLE TRANSLATOR TOOLKIT (<https://translate.google.com/toolkit>).



SHRNUTÍ KAPITOLY

V této kapitole jsme nabídli základní vhled do problematiky využití počítačových technologií v překladatelské praxi. Jde o oblast, která v posledním desetiletí zažívá bouřlivý rozvoj a váže na sebe čím dál větší množství investic. Hnacím motorem je zde samozřejmě globalizace a s ní spojená rostoucí potřeba produkovat texty v různých jazycích. Aktuální tendencí je sblížení dvou původně odlišných přístupů: automatického překladu a překladu s využitím tzv. překladových pamětí. Obě tyto technologie se současnému překladateli nabízejí ve formě integrovaných softwarových řešení stojících na podobných principech.

LITERATURA

BAKER, M. *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. 2nd ed. London and New York: Routledge, 2009.

BASSNETT, S. *Translation Studies*. 4th ed. London and New York: Routledge, 2014.

BOWKER, L. *Computer-Aided Translation Technology: A Practical Introduction*. Ottawa: University of Ottawa Press, 2002.

LEVÝ, J. *Umění překladu*. 4. vyd. Praha: Apostrof, 2013.

MUNDAY, J. *Introducing Translation Studies: Theories and Applications*. 4th ed. London and New York: Routledge, 2016.

NEWMARK, P. *Approaches to Translation*. Oxford: Pergamon Press, 1981.

NEWMARK, P. *A Textbook of Translation*. New York: Prentice Hall, 1988.

POIBEAU, T. *Machine Translation*. Cambridge, MA: The MIT Press, 2017.

POŠTA, M. *Technologie ve službách překladu*. Praha: Apostrof, 2017.

SAMUELSSON-BROWN, G. *A Practical Guide for Translators*. 5th edition. Bristol: Multilingual Matters, 2010.

ODKAZ NA ONLINE LMS KURZ























Tuto studijní oporu najdete také ve formě interaktivního online LMS kurzu pod odkazem:

<https://elearning.fpf.slu.cz/course/view.php?id=1378>

SHRNUTÍ STUDIJNÍ OPORY

Cílem této studijní opory bylo poskytnout čtenáři potřebné základy v oblasti teorie a praxe překladu. V úvodních kapitolách jsme osvětlili ústřední pojmy a koncepty související s překladatelstvím, představili jsme translatologii jakožto vědeckou disciplínu zabývající se různými aspekty překladu a nastínili jsme historický vývoj teoretických přístupů k překladu. Zmínili jsme také některé typické problémy, jež provázejí převod textu z jednoho jazyka do druhého a komplikují překladatelskou práci. Ve třetí kapitole jsme představili současný trh s překlady a poskytli vhled do jeho fungování; zařadili jsme také několik praktických informací, jak se v tomto vysoce konkurenčním prostředí zorientovat a jak odpovědět na jeho výzvy a nároky. V závěrečných dvou kapitolách jsme představili nástroje a technologické zázemí, jež má překladatel pro svou práci k dispozici. Konkrétně jsme se věnovali užitečným terminologickým zdrojům a možnostem využití podpůrného počítačového softwaru.

PŘEHLED DOSTUPNÝCH IKON

| | | | |
|---|------------------------|---|--------------------------|
|  | Čas potřebný ke studiu |  | Cíle kapitoly |
|  | Klíčová slova |  | Nezapomeňte na odpočinek |
|  | Průvodce studiem |  | Průvodce textem |
|  | Rychlý náhled |  | Shrnutí |
|  | Tutoriály |  | Definice |
|  | K zapamatování |  | Případová studie |
|  | Řešená úloha |  | Věta |
|  | Kontrolní otázka |  | Korespondenční úkol |
|  | Odpovědi |  | Otázky |
|  | Samostatný úkol |  | Další zdroje |
|  | Pro zájemce |  | Úkol k zamyšlení |

Název: **Úvod do teorie a praxe překladu**

Autor: **Mgr. Daniel Jedlička, M.A.**

Vydavatel: Slezská univerzita v Opavě
Filozoficko-přírodovědecká fakulta v Opavě

Určeno: studentům SU FPF Opava

Počet stran: 47

Tato publikace neprošla jazykovou úpravou.